

Osmanlı Manzum Fetvâ Geleneğinde Hocasâdeler Geleneği

Muhittin ELİAÇIK¹

Özet

Şiir ve edebiyatın her alana hâkim olduğu Osmanlı coğrafyasında devlet yazışmaları da bundan etkilenmiş ve her türlü resmî arşiv belgesinde nazım ve edebî sanatın bolca yer aldığı görülmüştür. Bu durum, hukuki alanda fetvâlara da yansımış ve böylece orijinal bir tür olarak manzum fetvâlar Türk edebiyatındaki yerini almıştır. Osmanlı'da manzum fetvâlar Divan şairleri içinde özel bir yere sahip olan şeyhülislâm ve müftülerce verilmiştir. Genellikle 16.yüzyıl ortalarından itibaren görülmeye başlanan manzum fetvâlar büyük ölçüde Ebussuûd Efendi, Bostanzâde Muhammed Efendi, Hoca Sadeddin Efendi gibi, yaptıkları önemli işlerle çağa damga vurmuş ünlü şeyhülislâmların kalemlerinden çıkmıştır. Hoca Sadeddin Efendi ve onun oğul ve torunları ise bu geleneği bir aile geleneği hâlinde sürdürmüşler ve bu konuda özel bir yer tutmuşlardır. Osmanlı'da şu ana kadar tespit edilmiş bulunan manzum fetvâların yarısından fazlasının Hocasâdeler tarafından verilmiş olduğu dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hocasâdeler, manzum fetvâ, gelenek.

Hodja Zada Tradition In Ottoman Poetry Fatwas Tradition

Abstract

Poetry and literature were dominant in all areas of the Ottoman Empire, and the state documents were affected from it and verse and literary art were used galore in every kind of official archive document. This event has also been reflected in the legal subculture fatwas and thus poetry fatwas has entered into Turkish literature as a genre of authentic. In the Ottoman Empire poetry fatwas are given by sheikhulislams and muftis who have a special place in Divan poets. The poetry fatwas which started to be given from the middle of the 16th century generally came out of the famous and important sheikhulislams such as Ebussuud Efendi, Bostanzade Mohammed Efendi, Hodja Sadeddin Efendi. Hodja Sadeddin Efendi and his sons and grandchild transform this tradition into a family tradition and they have a special place in this regard. It is noteworthy that more than half of the poetry fatwas written in the Ottoman Empire had been given by Hocasâdes.

Keywords: Ottoman, Hodjazadas, poetry fatwa, tradition.

¹ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, meliacik63@kku.edu.tr

GİRİŞ

İslâm dünyasında eser telif ve tercümelerinde manzum biçim önemli bir yer tutmuş ve fetvâlar da bundan nasibini almıştır. Osmanlı'da 16.yüzyıldan itibaren şairliği de bulunan bazı şeyhülislâmlar fetvâlarını nazmen de vermeye başlamışlar ve bu durum zamanla gelenek hâline gelmiştir. Arapça bir kelime olan *fetvâ*; yiğit, genç, kavi anlamındaki fetâ kökünden gelen ve bir olayın hükmünü açıklayıp hükmünü koyup güçlükleri çözen kuvvetli cevap anlamındadır. İslâm devletlerinde önemli işlere müftülere danışılarak girilmiş, dört Halife döneminde kadılık ve müftülük valilerde toplanmış, ardından fetvâ ve kazâ birbirinden ayrılıp Ömer bin Abdülaziz devrinde iftâ teşkilatı resmen kurulmuş, Memlûkler devrinde ise müftüler devlette etkin biçimde yer almışlardır (Atar, 1991:122-126; Uzunçarşılı, 1984:387). Osmanlı'da da savaş, barış, islahat, halifenin hal'i, eşkıyanın katli gibi olaylar fetvâ konusu olmuş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar idarecilerin isteği üzerine verilmiştir (Atar, 1995:490). Osmanlı'da şeyhülislâmlık makamı 1574 yılından itibaren önceleri vezir-i azamlar tarafından yapılan yüksek rütbeli müderris ve kadıların atamaları ile bütün müftü teşkilâtının yönetimini üzerine almış, taşralardaki müftülükler de bu makama bağlı bir taşra teşkilâtı olarak faaliyet göstermiştir (MTM, 1331: 538-539; Uzunçarşılı, 1988:179; İpşirli, 1994:270; Yakut, 2003:36). Osmanlı'da bir fetvâ almak için fetvâ emini dairesine gidilir ve bu daire kâtibi suali 'mesele' adıyla ve klişe sözlerle yazıp erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm gibi hayalî adlar kullanırdı. Şeyhülislâm fetvâlarının altına el yazısıyla imza atmak gerekli idiyse de 18. yüzyıldan sonra imza yerine kişisel mühür basılmış, bazı fetvâlarda da imza ve mühür birlikte bulunmuştur (Uzunçarşılı, 1988:203-204). Genellikle mensur olan Osmanlı fetvâları arasında az sayıda manzum fetvâya rastlanmaktadır. Manzum fetvâlar genellikle şairliği olan ve bunu bir aile geleneği hâlinde sürdüren şeyhülislâmlarca verilmiştir. Belli bir şekil ve muhtevaya sahip olan bu fetvâların Osmanlı'da genellikle 16-18.yüzyıllarda verildiği dikkati çekmektedir.

Çalışmanın Önemi

Manzum fetvâ, Osmanlı şeyhülislam ve müftülerince ortaya konulmuş ilgi çekici bir uygulamadır. Osmanlı'da 16.yüzyıldan itibaren Şeyhülislâm Kemalpaşazâde, Sa'dî Çelebi ve Ebussuûd Efendi ile görülmeye başlanan manzum fetvâ uygulaması müteakiben diğer şeyhüislamların da katılımıyla genişlemiştir. Manzum fetvâlar genellikle *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün; fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* gibi kısa aruz kalıplarıyla, 5-10 beyitlik kıtalar hâlinde yazılmıştır. Hâlen, beyit sayıları toplamı 400'ü bulan kırk civarında manzum fetvâ tespit edilmiş olup, bunların belli bir şekil ve muhtevada yazıldığı ve giriş bölümlerinde şeyhülislâmlar için: *yegâne-i dehr, re'îs-i eimme-i ulemâ, ukde-güşây-ı işkâl, hallâl-ı müşkilât, sadeçe-i kevn, ukde-güşây-ı müşkil-i nâs* gibi övgü ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu fetvâlar edebî yönden fazla iddialı olmasa da yer yer mecaz ve teviriyelerin güzel örnekleri de görülmektedir. Osmanlı manzum fetvâlarının önemli bir kısmı belli aile fertlerince, bir gelenek hâlinde verilmiş olup, bunun da en önemli örneği Hocazâdeler ailesidir. Bu ailenin atası, *câmiu'r-riyâseteyn* unvanı ile tanınan Hoca Sadeddin Efendi olup oğul ve torunları da manzum fetvâ vermeyi bir gelenek hâline getirmişlerdir. Şair kişilikleriyle tanınan bu aile fertleri

şeyhülislâm, kazasker, kadı, müderris gibi yüksek rütbeli kişilerdir. Elimizde mevcut bulunan manzum fetvâların yarıdan fazlasının bu kişiler tarafından verilmiş olduğu görülmektedir. Bu sebeple bu aileye mensup fertlerle verdikleri manzum fetvâların ayrı bir çalışma ile ortaya konulması önem arz etmektedir.

Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı, Osmanlı şeyhülislam ve müftülerince yazılmış manzum fetvâlar arasında özel bir yer tutan Hoca Sadeddin Efendi ile onun oğul ve torunları tarafından bir aile geleneği hâlinde verilmiş olan manzum fetvâları tanıtmak ve bu alana ait dil ve edebiyat malzemesini dikkatlere sunmaktır. Bunun için iki bin civarında mecmûa-i fetâvâ, mecmûa-i (mecma-i) eş'âr, mecmûa-i eş'âr ve fevâid, es'ile vü ecvibe vb. derleme türü eserler analitik biçimde incelenmiş, manzum fetvâ özelliği taşıyan her türlü nazım parçası seçilmiş ve bunlar da kendi arasında ayrı bir tasnifle değerlendirilerek Hoca Sadeddin Efendi tarafından verilmiş manzum fetvâlar ortaya konulmuştur. Hoca Sadeddin Efendi'ye ait bu fetvâlar Osmanlı manzum fetvâlarının yaklaşık yarıdan fazlasını oluşturduğundan bir arada ele alınıp tanıtılması faydalı bulunmuştur. Öte yandan devam eden çalışmalarımızla bu fetvâların sayısı sürekli artmakta ve çalışmaların güncellenmesi gerekmektedir.

Hoca Sadeddin Efendi

Oğul ve torunlarının Hoca Sadeddin Efendi lakabıyla anılmasına sebep olan Hoca Sadeddin Efendi (1536-1599) İstanbul'da doğmuş olup, aslen İsfahanlı bir Türk aileye mensuptur. Künyesi Hasan Can bin Hâfız Muhammed bin Cemâleddin İsfahânî veya Hasan Cân ibn Cemâl et-Tebrîzî şeklindedir. Çaldıran savaşından sonra İranlı âlim ve sanatkârlarla birlikte Tebriz'den İstanbul'a getirilen Hasan Can Çelebi'nin oğlu ve İsfahanlı Hâfız Muhammed'in torunudur. Küçük yaşta babasının nüfuzuyla iyi bir tahsil görüp sahn müderrisi Karamânî Mehmed Efendi ve diğer büyük âlimlerden dersler almış, müteakiben Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den mülâzim olarak 1556'da İstanbul Murad Paşa Medresesine müderris olmuştur. Mayıs 1564'te Bursa Yıldırım Bayezid Medresesine nakledilip Mayıs 1570'te Bursa Sultânî Medresesi pâyesini almış, ertesi yıl Sahn müderrisliğine yükselmiştir. Şehzade Murad'ın hocası İbrâhim Efendi yerine Mayıs 1573'te şehzade hocalığıyla Manisa'ya gönderilmiş ve bu görev ilmî ve idarî rütbelerde etkisinin artarak *Hoca Efendi* diye anılmasına yol açmıştır. III. Murad sekiz ay sonra tahta çıktığında Manisa'dan İstanbul'a gelip *hâce-i sultânî* unvanıyla sarayda seçkin ve etkin bir konuma gelmiş, bu konumu III. Mehmed devrinde de devam etmiştir. Damad İbrâhim Paşa'nın veziriazamlığa atanması sürecinde kısa bir süre hocalıktan azledilmişse de Nisan 1598'de *hâce-i sultânî* unvan ve ulûfesi bâki kalmak şartıyla şeyhülislâmlığa atanmış, padişah hocalığı ile şeyhülislâmlığı bir arada yürüttüğü için de *câmiu'r-riyâseteyn* unvanıyla anılmıştır. On sekiz ay iki gün şeyhülislâmlık yapmıştır. 2 Ekim 1599'da III. Murad'a okunacak mevlid için gittiği Ayasofya Camiinde vefat etmiş ve Eyüp'te dârülkurrâ haziresine defnedilmiştir. 25 yıllık ilmiye mesleği yanında idarî ve siyasî işlerde de etkin olmuş, kendisine birçok edip ve şair eser sunmuş, kendisini eleştiren Âlî bile Menâkıb-ı Hünerverân adlı eserini onun isteğiyle yazmış, Takıyyüddin de astronomiyle ilgili eserlerini ona ithaf etmiştir. Hayır ve hasenata yatırımlar yapıp Eyüp camiinde umumi bir kütüphane kurmuş, oturduğu Beşiktaş semtinde bir hamam ve bir ekme fırını yaptırmıştır. Eyüp'te yaptırdığı dârülkurrâ sonradan tekke ve mescide çevrilip Servi Mahallesi Mescidi adıyla anılmıştır. Her Cuma günü Ayasofya

camiiinde binlerce meseleye cevaplar vermiş, manzum fetvâ vermede en öne çıkan birkaç şeyhülislâmdan birisi olmuştur. Asıl ünü *Tâcü't-tevârih* ile olmuş, bu eserin zeyilleri ve Avrupa'da 17.yüzyıldan itibaren tercümelemleri yapılmış, ikinci cildinin sonunda bir Selimnâme bulunmuştur. Kanûnî devrine ait notları sonradan oğullarınca düzenlenmiştir. *Sadru's-şerîa*'ya haşiyesi, *Târîh-i Temîmî*'ye takrizi vardır. Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle'sini*, Şattanûfî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'nin menâkıbına dair *Behcetü'l-esrâr*'ını, Muslihuddîn-i Lârî'nin Farsça *Mir'âtü'l-edvâr*'ını ve Üşî'nin Mâtürîdiyye akaidine dair *el-Emâlî* adlı eserini Türkçe'ye çevirmiştir (Ahmed Rifat, 36-38; Turan, 1998:196-198; Daş, 2004:165-207; Eliaçık, 2013:276-285).

Osmanlı Manzum Fetvâ Geleneğinde Hocazâdeler

Hoca Sadeddin Efendi'nin oğul ve torunları Osmanlı ilmiyesinde Hocazâdeler olarak tanınmış ve bunlar başta şeyhülislâmlık ve kazaskerlik olmak üzere yüksek ilmiye görevlerinde yüz yılı aşkın bir süre hâkim olmuşlardır. Hoca Sadeddin Efendi'nin oğul ve yakınlarını önemli mevkilere getirerek ulema mesleğinde bozulmaya sebep olduğu, büyük ulema ailelerinin doğuşunun onun dönemine rastladığına dair eleştiriler de vardır. Onun, daha sağlığında oğullarını Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine getirttiği, böylece Hocazâdeler ailesinin ulema arasında nüfuz kazanıp etkisinin sonraki yüzyıllarda da sürdüğü belirtilmektedir. Hoca Sâdeddin'in beş oğlu olup ilk iki oğlu Muhammed ve Esad Efendiler şeyhülislâmlık, Abdülaziz ve Sâlih Efendiler de kazaskerlik yapmıştır. Torunlarından Ebûsaid Muhammed, Bahâî Muhammed ve Ebûsaidzâde Feyzullah Efendiler de şeyhülislâmlık yapmış ve hepsi de manzum fetvâ vermiştir.

Osmanlı manzum fetvâ geleneğinde Hocazâdelerin bariz bir üstünlüğü olup bu da ailenin atası Hoca Sadeddin Efendi'den dolayıdır. Zira, kendisi manzum fetvâ vermede Ebussuud Efendi ile birlikte ilk sırada yer almış, daha sonra torunu Muhammed Bahâî Efendi kendisini de geçmiştir. Osmanlı'da tespit edilen manzum fetvâ sayısı 45 civarında olup bunun yaklaşık 30'u Hocazâdelere aittir. Manzum fetvâ veren Hocazâdelerin hepsi de şeyhülislâm olup bunlar sırayla: Hoca Sadeddin Efendi, Muhammed Efendi, Muhammed Esad Efendi, Ebûsaid Muhammed Efendi, Muhammed Bahâî Efendi'dir. Önce her biri hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır:

Hoca Sadeddin Efendi

Şeyhülislâm, müderris ve tarihçi kişiliğine bir de *câmiu'r-riyâseteyn* unvanı eklenen bu zat, ilmiye mesleğinde 1,5 yılı şeyhülislâmlık olmak üzere yaklaşık 25 yıl hizmet etmiş, ayrıca idarî ve siyâsî işlerde de çok önemli kararlara imza atmıştır. Manzum fetvâ veren şeyhülislâmların öncülerindedir. Tespit edilen beş manzum fetvâsı vardır.

Hocazâde Muhammed Efendi

Hoca Sadeddin Efendi'nin en büyük oğlu olup, babasının Bursa Yıldırım Han Medresesinde müderris olduğu sırada 1568'de doğmuştur. Molla Tevfik-i Himmetî'den tahsil görüp 1586'da babasından icazet almış, sonra İsmihan Sultân Medresesi pâyesi verilmiştir. 1589'da Sahn Medresesine, 1591'de Selîmiye'den Süleymâniye'ye yükselip aynı yıl yirmi beş yaşında Mekke kadısı, 1595'te İstanbul kadısı, müteakiben Anadolu kazaskeri, 1598'de de Rumeli kazaskeri olmuştur. 1601'de Sunullah Efendi'nin yerine 36

yaşında şeyhülislâm olmuş, kısa bir ayrılıktan sonra 1608'de ikinci kez şeyhülislâm olmuş ve bu defa yedi yıldan fazla görevde kalmıştır. 1615 yılında 49 yaşında taundan ölmüş ve babasının Eyüp camiindeki kabrinin yanına defnolunmuş, şeyhülislâmlık da kardeşi Esad Efendi'ye geçmiştir. Çok iyi bir şair ve münşi, parlak zekalı, gülyüzlü, nüktedan, şakacı birisi olarak tanıtılmıştır. Üç dilde şiir ve süslü nesirleri olup Kasîde-i Bür'e tahmisi yazdığı, zamanın âlimlerinin eserlerine takriz ve mukaffâ imzalarının olduğu, Cuma günleri Ayasofya'da hasbeten fetvâlar verdiği bildirilmiştir. Sultan III. Mehmed devrinde 17 ay, I.Ahmed devrinde 7,5 yıl olmak üzere toplam dokuz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır (Müstakimzade, 63a-b; Ahmed Rifat, 42-43; Eliaçık, 2017:71-82). Muhammed bin Sadeddin Efendi diye de bilinmekte olup, tespit edilen üç manzum fetvâsı vardır.

Hocazâde Muhammed Esad Efendi

Hoca Sadeddin Efendi'nin ikinci oğlu olup 1570'te doğmuştur. Babasından ve Molla Tevfik'ten tahsil görüp mülâzım olmuş, medreseleri devrettikten sonra Temmuz 1593'te Süleymaniye Dârülhadisine atanmış, babasının nüfuzuyla hızla yükselip 1596'da Edirne, sonra İstanbul kadısı, sonra Anadolu kazaskerliği payelisi, Ağustos 1598'de İstanbul kadısı, 1601'de fiilen Anadolu kazaskeri olmuştur. Şubat 1604'te Rumeli kazaskeri olup Aralık 1604'te ayrılmış, Haziran 1606'da yeniden atanmış, Nisan 1608'de inzivaya çekilmiş, Mayıs 1615'te vefat eden ağabeyinin yerine şeyhülislâm olmuştur. II. Osman'a karşı çıkan isyanda âsilerin isteklerine boyun eğerek bazı yönetici ve saray mensupları aleyhine fetvalar vermiş, padişahın da âsilerin isteklerini yapmasını istemiştir. Eylül 1623'te Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahya Efendi'nin yerine ikinci kez şeyhülislâm olup bir yıl yedi ay süren bu görevdeyken 22 Mayıs 1625'te vefat edip babası ve ağabeyinin Eyüp'teki kabirlerinin yanına defnedilmiştir. Şeyhülislâmlık süresi Sultan I.Ahmed, I.Mustafa, II.Osman ve IV.Murad devirlerinde sekiz yıl altı aydır. *Üstâd bin üstâd her hâlde ma'kûle munkâd bir zât-ı melek-nihâd* şeklinde tasvir edilmiş, her türlü ilim ve fennin künhüne vakıf, güzel ahlâk, fazilet ve hünelerinin örneği bir büyük âlim ve şeyh olarak gösterilmiştir. Üsküdarî Mahmud Efendi'den tarikat ve hakikat ilmi tahsil edip ilim ve marifeti kendinde çok iyi mezcettiği, maaş ve müktesebini yoksullara cömertçe dağıttığı, kazaskerlikte çok âdil ve yiğit bir yol tutup, şeyhülislâmlıkta bereket ve doğrulukla İslâm yolunu gösterdiği bildirilmiştir. Üç dilde gönül açıcı şiirleri ve mürettep bir Divanı , Gül-i Handân (manzum-mensur Gülistân tercümesi), Kasîde-i Bür'e tahmisi, Fezâil-i Cum'a, Manzum Şemâil Tercümesi vardır. Babasına bazı Arapça eserlerinin tercümesiyle tarih çalışmalarında yardım ettiği, Taczâde Mehmed Efendi'den sülûs ve nesih meşkettiği bildirilmiştir (Müstakimzade, 63a-b; Ahmed Rifat, 42-43; Aktepe, 1995:340-41; Eliaçık, 2017:423-436).

Tıpkı babası ve ağabeyi gibi divan oluşturacak kadar şiir yazmış, Gülistân tercümesi yapmış, Kasîde-i Bür'eyi tahmis etmiş, Fezâil-i Cum'a, Manzum Şemâil Tercümesi gibi eserleri yazmıştır. O da babası ve ağabeyi gibi manzum fetvâlar vermiştir. Şimdilik elimizde sadece bir manzum fetvâsı olsa da bu sayının ileride artabileceğini düşünüyoruz. Manzum fetvâsı, şeyhülislâmlığa ilk başladığında: *Besmelenin, Kur'ân gülbahçesinin gül fidanı olduğuna dair verdiği bir cevaptır.*

Hocazâde Ebû Said Muhammed Efendi

Hocazâde Muhammed Esad Efendi'nin sulbünden 1594'de İstanbul'da doğmuştur. Yirmi dokuzuncu Osmanlı şeyhülislâmı olup, babasına nispetle Es'ad Efendizâde, oğluna nispetle Ebû Sa'îd diye anılmış, ancak Feyzullah ve Ahmed adlı iki oğlu olduğu (Müstakimzade, 68b) bildirildiğine göre Ebû Sa'îd lakabının neden verildiği anlaşılamamıştır. Babası Esad Efendi ile çeşitli âlimlerden tahsil gördükten sonra sırayla 1621'de Şam, 1623'te Bursa, 1624'te İstanbul (1627'de tekrar) kadılıklarına atanmış, 1629'da Anadolu kazaskerliğine, 1630'da Rumeli kazaskerliğine atanmış, 1631'de bu görevden alınıp uzun süre inzivaya çekilmiş, 1639'da tekrar Rumeli kazaskeri olup 1641'de azledilmiştir. 1644'te vefat eden Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuş, bir yıl sonra azledilmiş, 1651'de ikinci kez bu göreve atanmış; ancak hakkında padişaha şikâyet gitmesi üzerine 1652'de yine azledilmiş, 1653'te ise amcazadesi Şeyhülislâm Bahâî Efendi'nin vefâtı üzerine üçüncü kez şeyhülislâmlığa atanmıştır. İpşir Paşa'ya karşı çıkan isyanda kendisi de sorumlu görülerek idama mahkûm edilmiş, İpşir Paşa idam edilirken kendisi güçlkle kurtulup 1656'da oğlu Feyzullah Efendi ile birlikte arpalığı olan Gelibolu'da ikamet ettirilmiştir. 1657'de sırayla Mekke, Şam ve Konya kadılıkları verilmesine rağmen gitmeyip özel izinle İstanbul'da sahildeki evinde inzivaya çekilmiş, 1662'de de vefat etmiştir. Kabri Eyüp'te dedesi, babası ve diğer aile fertlerinin kabirlerinin yanındadır. Üç kez atandığı şeyhülislâmlığının ilkinde Sultan İbrâhîm devrinde iki yıl, ikincide IV.Mehmed zamanında bir yıl, üçüncüde on yedi ay olmak üzere toplam 4,5 yıl bu makamda görev yapmıştır. Anadolu mahdumlarının yüz akı, az ve öz konuşan, asil bir zat olarak tanıtılmıştır. Sa'îd mahlasıyla Arapça ve Türkçe şiirleri olup, Arapça, Farsça, Türkçe bazı eserlere de talikat yazmıştır. Oğlu Feyzullah Efendi de şeyhülislâmlık yapmış olup bir divançesi vardır (Müstakimzade, 66b-68b; Rıza, 23a; Safâyî 118a; Eliaçık, 2013:339-350). Ebû Sa'îd Muhammed Efendi tıpkı babası ve dedesi gibi manzum fetvâ vermede öne çıkmış olup, tespit edilen iki manzum fetvâsı vardır.

Hocazâde Muhammed Bahâî Efendi

Hoca Sadeddin Efendi'nin üçüncü oğlu olan Rumeli kazaskeri Abdülaziz Efendi'nin oğlu olup, 1601 yılında doğmuştur. İlk tahsilini babası ve aile çevresindeki tanınmış hocalardan alıp, ilmiye mensubu ailelere tanınan imtiyazla genç yaşta müderris atanmış, daha sonra kadılık mesleğine geçerek 1631'de Selânik, 1633'te Halep kadısı olmuştur. Mükeyyifata düşkünlüğünden adlî ve kazâî görevleri aksattığı suçlamasıyla padişaha şikâyet edilince IV.Murad tarafından azledilip Kıbrıs'a sürülmüştür. 1638'de Şam, 1644'te Edirne, bir yıl sonra İstanbul kadılığına atanmış, 1646'da Anadolu, ardından da Rumeli kazaskerliğine atanmış, 1647'de ikinci defa Rumeli kazaskeri olduktan sonra da Hoca Abdürrahim Efendi'nin azliyle 1649'da şeyhülislâmlık makamına getirilmiş, ama İzmir konsolosunun yargılanması meselesinde azledilmiştir. Bir yıl sonra arkadaşı Siyavuş Paşa sadrazam olunca 16 Ağustos 1652'de ikinci kez şeyhülislâmlığa atanmıştır. 2 Ocak 1654'de boğmacadan ölüp Fatih Camii civarına defnedilmiştir. Keskin zekâlı, güçlü hafızalı birisi olup, üstün anlayış ve kavrayışı sayesinde her meselenin üstesinden kolaylıkla geldiği, ancak rahatına düşkün olduğundan ilmî konularla fazla uğraşmayıp daha çok sohbet ve edebiyat meclislerinde vakit geçirdiği bildirilmiştir. Kâtib Çelebi:

“Merhum tab’-ı selîm zihn-i müstakîm sahibi bir kimse idi; eğer kanun üzere şüğl edip keyfe mübtelâ olmasa Rûmda bir gelenlerden olurdu” diyerek onu hem tenkit etmiş, hem de meziyetlerini belirtmiştir. Derviş Abdî-i Mevlevî’den ta’lik meşk etmiş ve latifeleriyle meşhur olmuştur (İpşirli-Uzun, 1991:463-464). Bahâî Efendi, Bâkî’den Nedim’e uzanan çizgide ses, ahenk ve söyleyiş güzelliği peşinde koşmuş, örnek aldığı şairlerin başında kendisine Bahâî mahlasını veren Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve Bâkî gelmiştir. Bir divançesi olup, şiirlerinin az olması, az ve öz yazma isteği, üslûpça titizlik ve yaratılışça velûd olmamasına bağlanmıştır. Sadece İstanbul kütüphanelerinde 20’den fazla nüshası bulunan 900 beyitlik divançesinde 6 kaside, Sâkînâme ve Niyâznâme adlarında 2 mesnevi, 4 kıt’a, 2 tarih kıtası, 40 gazel ve 18 rubai vardır. Divançesinde tevhid, münâcât, naat olmadığı gibi, IV.Murad ile Kaptanıderyâ Mustafa Paşa dışında hiçbir padişah ve devlet adamına da kaside yazmamıştır. Asıl şâirliğini gazelleriyle göstermiş ve ...neylersin, ...bakışlar, ...bakarsın redifli gazelleri birçok kez tanzir edilmiştir. Nâilî, Neşâtî, Nâbî, Nahîfî, Nazîm gibi şâirler kendisine kaside, şiirlerine de nazireler yazmışlardır. Sert mizaçlı birisi olup, şeyhülislâmlığı mücadele ve hararetli tarikat-şeriat tartışmaları arasında geçmiştir. Coğrafi konularla keşifler hakkında destek vermediği için Kâtib Çelebi tarafından eleştirilmiş, tütün içmenin mübah olduğuna dair fetvası da hakkında çeşitli kanaatlerin oluşmasına sebep olmuştur (Tolasa, 1979:27-35).

Hocazâde Muhammed Bahâî Efendi, gerek Osmanlı’da manzum fetvâ vermiş şeyhülislâm ve müftüler arasında, gerekse kendi aile fertleri içinde şu ana kadar tespit edilmiş yedi adet manzum fetvâsı ile ilk sırada yer almaktadır. Böyle olmakla beraber şiir, fevaid ve fetvâ mecmuaları üzerinde devam eden araştırma ve taramalarımız neticesinde mevcut sayının artacağını kuvvetle tahmin ediyoruz.

HOCAZÂDELERE AİT MANZUM FETVÂLAR

Hoca Sadeddin Efendi

1. Mes’ele²

fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün

‘Abd-i ma’lûm ‘Amrı şirketile

Zeyd Bekri şirâya itse vekîl

Sonra Bişr itse Bekri ol ‘abdün

Şirketile şirâsına tevkîl

Anı dahi takabbül itse Bekir

Hâlid ol ‘akdi eylese tahmîl

Ger kabûl idüp emr-i Hâlidî Bekr

İtse abdün şirâsını tekmîl

‘Abd-i mezbûr kangısınun olur

Nicedür emr-i şer’i Rabb-i Celîl

² Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

el-cevâbu Allahu a'lem
Mahzar-ı Zeyd ü Bişrde Bekri
Hâlid itse o vechile tevkîl
Bekr ile Hâlidün olur ol kul
Olmaz Zeyd ü Bişre Bekr vekîl
Olsa gaybetlerinde bu tevkîl
Gâ'ibinün olur o kul bî-kabîl
Hâlid ü Bekre hıssa degmez hiç
Böyledür muktezâ-yı sevk-i delîl
Nitekim itmeseydi Hâlid emr
Bekri tenhâda itse Bişr vekîl
Zeyd ü Bişrün olur o kul Bekrün
Emegi ortada bulur ta'tîl
Bişr ü Bekrün olur vekâleti Bişr
Zeyd öninde iderse ger tahmîl
Zeyd mahrûm olur o dem kuldân
Böyledür emr-i şer'-i Rabb-i celîl
Nakl ider bu cevâbı Sa'deddîn
Kütüb-i kavmden bilâ-tebdîl
2. Sûret-i fetvâ-yı şerîf³
fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Ey ser-efrâz-ı fırka-i fuzalâ
Buyurun nicedür bize fetvâ
Sulha kâdir olur mı şer'â
Zeyd olsa vekîl bi'd-da'vâ
el-cevâb
Sulha olmaz vekîl bi'd-da'vâ
Böyle yazmış eimme-i fetvâ
Ketebehü'l-fakîr Sa'deddîn 'ufiye 'anhu
3. ⁴

³ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266, vrk.8b.

⁴ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266, vrk.46a.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Zeyd-i hâdis hırmen ihdâs itse mer'â üstine
Ehl-i karye gûş idüp itdükde da'vâ üstine
Hırmeni kaldurmağa 'ahd eylese ol demde Zeyd
Ba'dehû kaldurmayup ev yapsa ol câ üstine
Hedmine kâdir olur mı ehl-i karye fâzılâ
Vir cevâbın ecri olsun Rabb-i a'lâ üstine

el-cevâb

Emr-i şer'î ile mer'â yapma mer'â üstine
Bir hacer şer' eylemez ibkâ o mebnâ üstine

Ketebehu Sa'deddîn

4. ⁵

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Bir imâmın gınâsı mugni iken
Kılsa dâ'im su'âl-i vech-i sarîh
Ana yevm-i cezâ 'azâb ola mı
Ya ana iktidâ olur mı sahîh

el-cevâb

Cerr-i mûsâ olur harâm-ı kabîh
Cezm ider ref' ü nasbı cerr-i sarîh

Ketebehu Sa'deddîn

5. Mes'ele⁶

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Vasiyyet itse süls-i mâlın iki şahsa bir kimse
Dönüp dise rucû' itdüm birinden lâ-'ale't-ta'yîn
İmâm-ı A'zam aslında nedür hükm-i Hudâ bunda
Buyursın müfti-i 'âlem cevâbın idelüm tahsîn

el-cevâb

Bu sûretde sülüsde müşterekdür ol iki kimse
Olunmaz vârise tefvîz ikisinden birin ta'yîn

⁵ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266, vrk.46a.

⁶ Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7468, vrk. 412b.

İkisinden birisine vasiyyet idüp olsaydı
Muhammed vârisündür der bu sûretde birin tebyîn
Ebû Yûsuf ikisi müşterek olmaga zâhibdür
İmâm eyler vasiyyet bâtıla olmasını telkîn
Rucû' ile vasiyyet beynini fark eylemişdür ol
Cevâbı böyle nakl ider kütübden Hâce Sa'deddîn

Hocazâde Muhammed Efendi

1. ⁷

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Ey re'îs-i mecâmi'-i 'ulemâ
Ey sezâ-vâr-ı 'izzet ü tebcîl
Bu su'âle nedür cevâb-ı savâb
Bize eyle beyân 'ale't-tafsîl
Zeyd bir kulını virüp 'Amra
Eylese bey' için anı tevkîl
'Amr dahi satup kulu Bişre
Semenin eylese anun te'cîl
Câ'iz olur mı böyle bey'i anun
Yoksa lâzım mıdur anı ta'cîl
Bu su'âle virüp cevâb-ı savâb
Âhiretde bulun sevâb-ı cezîl
el-cevâb
Zeyd itdükde 'Amrı bey'e vekîl
Virmese ana ruhsat-ı te'cîl
İhtilâf eylemiş rivâyetler
Budur ammâ sahîh ü kavî-i cemîl
Anı câ'iz görür İmâm-ı Hümâm
Müddeti ola ger kasîr ü tavîl
Sâhibânı görür anı câ'iz
Müte'ârif ise eger te'cîl

⁷ Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüp., *Mecmua-i Fetâvâ*, 43 Va 1647, vr.2b; Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc 266.

Dimiş ammâ İmâm Ebî Yûsuf
Ahsen-i vechile idüp tafsîl
Bey'i Zeydün ticâret için olup
'Amrı ol bey'e itmiş ise vekîl
Bir ecil ile satsa kim ol kul
Satıla ol semenle bi't-te'cîl
Câ'iz olur bu vechile bey'i
Lâzım olmaz ki eyleye ta'cîl
Olsa ammâ ki bey'i hâcet için
'Amrı anunçün eylese tevkîl
Câ'iz olmaz mü'eccele bey'i
Bu durur muktezâ-yı sevk-i delîl
Virilür bu kelâm ile fetvâ
Böyledür nakl-i hâdiyân-ı sebîl
Olalar gark-ı bahr-ı rahmet-i Hak
Bulalar âhiretde ecr-i cezîl
Kâle hâzâ Muhammed ibni Ebî - Es'adin Sa'din 'asrihi bi-delîl
Âmilen minhü mennihi ebeden - Ebbedû fî-kerâmetih ve cemîl
2. ⁸

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Bir su'âlüm var ey kerem kânı
İderem hidmetünden istiftâ
Bir hakîr ü fakîr ü bî-mikdâr
Künc-i 'uzlet iken ana me'vâ
Kimse hâline olmayup meşgûl
Kendü hâlinde olsa subh u mesâ
Oluban kendü 'aybına nâzır
Olsa ahvâl-i gayrdan a'mâ
Fî'li kavlini olmasa kâzib
Basmamış olsa cevr sahnuna pâ
Hâl ü kâline şâhid olsa cihân

⁸ Kütahya Vahidpaşa İHK, a.g.e. 43 Va 1647, vr.2b

Müslim ü zimmî cümle bay u gedâ

Bir kerem kânı iftirâlar ile

Dâyim itse o derd-mende cefâ

Müstahakkın alur mı yevm-i cezâ

Şer'-i Ahmed hakı bu müşkilimüz

Hall idüp eyle bu hakîre 'atâ

el-cevâbu Allahu a'lem

Olur ol iftirâ iden zâlim

Gazab-ı Hazret-i Hudâyâ sezâ

Hakkını bi't-tamâm alur o fakîr

Rûz-ı haşr içre idicek da'vâ

Harrerehu'l-fakîr Muhammed 'ufiye 'anh

3. ⁹

*Zeyd-i 'âlim âhar diyârda iken kızı Hindi 'Amr-ı câhile tezevüc olunsa ba'dehu Zeyd
geldükde küffi degildür diyü tefrîke kâdir olur mı?*

el-cevâb

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Kef mi geçdün keyfsiz kim küfvi kef yazdun Hüsâm

Bildiler keyfiyyetün bî-keyf işün olmuş tamâm

Ketebehu Muhammed bin Sa'deddîn

Cevâb-ı Hüsâm Efendi

feilâtün feilâtün feilün

Akçası az olıcak bir 'amelün

Keyfden artug olurmuş keseli

Yohsa keyfiyyetini bir keyifün

Çok zamân oldı efendi keseli

Hocazâde Muhammed Esad Efendi

*Şeyhülislam müfti'l-enâm merhûm Hâcezâde Es'ad Efendi teyemmünen ibtidâ virdikleri
manzûm fetvâ-yı şerîfleridür* ¹⁰

Allahu'l-Hâdî – 'Aleyhi'timâdî

müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün

⁹ İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Yz_K. 473, vrk.IIa.

¹⁰ Millî Kütüphane, 06 Hk 3867, vrk.87a; 06 HK 4042, vrk.1a.

Ey dehenün şârih-i kavî-i kadîm
Vey sühanun râvî-i kavî-i hakîm
Eyle fetâvânıla in'âm-ı 'âmm
Halk-ı cihân söyleye ni'me'n-na'îm
Her kalemün kâşif-i râz-ı behişt
Her varakun sâtir-i nâr-ı cahîm
Hâmen açup agzını bülbül-sıfat
Olsa mu'attar nefesünden nesîm
Etse beyân ehl-i dile kim nedür
Gülbün-i gül-zâr-ı Kelâm-ı Kadîm
el-cevâb

Bismi'llahi'r-rahmâni'r-rahîm
Fâtih-i ebvâb-ı Kelâm-ı Kadîm
Ketebehu'l-fakîr Es'ad 'ufiye 'anh

Hocazâde Ebû Said Muhammed Efendi

1. ¹¹

fe'ilâtün[fe'ilâtün] fe'ilâtün fe'ilün
Dinle ey müfti-i hak-gûy u hakâyık-iz'ân
Bu iki müşkilimiz hall idüp eyle ihsân
Zeyd 'Amr ile latîfe iderek
Tütünün hıllini itse iz'ân
Zeyd dahi dise ki hıll ise eger
Boş ola zevcem olan Hind el-ân
Boş olur mı kişinün avratı böyle söz ile
Var midur hürmetine işbu duhânun burhân
Birisi dahı bir ehl-i hirefe
Bey' idüp bir nice kantâr kettân
Va'desi olmadın anun itmâm
Âteşe yansa olup cümle ziyân
Bey' iden kıymetin anun andan
Almaya kâdir olur mı ol cân

¹¹ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266, vrk.8b.

Lutf idüp müşkilimiz hall idüben (hem) sultân

Olasın mazhar-ı eltâf-ı Rahîm ü Rahmân

el-cevâb

Dinle ey nâzım-ı sâhib-‘irfân

İdelüm müşkilünü hall ü beyân

Birinün zikrini tayy eyleyelüm

Gelmeye tâ kaleme levs-i duhân

Yed-i bâyi’de halâl oldu ise

Almaz akçasını kıl iz’ân

Müşterî vaz’-ı yed itdükde eger

Muhterik oldu ise ol kettân

Semenin bâyi’e lâ-büd virüp ol

Gerçi bî-çâre çeke haylî ziyân

Böyledür hükm-i şer’at bunu bil

Nazar-ı pâkünü eyle im’ân

Ketebehû Ebû Sa’îd el-fakîr ‘ufiye ‘anhu

2. ¹²

müfte’îlün müfte’îlün fâ’ilün

Ey şeref-i zâtı sa’âdet-nümâ

Hazret-i ‘allâme vü müşkil-güşâ

Düşdi iki mes’elede bir gümân

Eyle bu zannı bize lutf it ‘ayân

Mes’elenün biri budur evvelâ

Merde harâm oldu harîrî kabâ

Hürmeti kat’iyye midür kıl beyân

Giymesi memnû’ ola mı bî-gümân

Bir de budur müşkil olan mes’ele

Anı geyen kişi dise besmele

Şer’an ana şimdi ne lâzım gelir

‘Âsi mi yâ ehl-i küfür mi olur

Seyyidinâ her ne ise hak cevâb

¹² Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266, vrk.8b.

Lutf olına nazmıla bî-irtiyâb

el-cevâb

Lebs-i harîr oldı ricâle harâm

Şübhe yeri kalmadı mâ-lâ-keâm

Böyle beyân eyledi şer'-i cemîl

Hürmete göstermedi kat'î delîl

Ana binâ'en anı lebs eyleyen

Besmele zikr eyleyüp ol dem giyen

Kimseyi ikfâra hele yok cevâz

Böylece bil kıssayı itme dırâz

Âsim olup zecr olunur bî-gümân

Şer'-i mübîn eyledi böyle beyân

Ketebehû Ebû Sa'îd el-fakîr 'ufiye 'anhu

Hocazâde Muhammed Bahâî Efendi

1. ¹³

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey Hudâvend-i 'akl-ı küll-fıtrat

Ki cenâbundur a'lem-i 'ulemâ

Kudsiyân müşkilâtını câyiz

Hâk-i pâyünden itse istiftâ

Zât-ı pâkûn gibi sadeçe-i kevn

Bir güher itmedi dahı peydâ

Hak budur buldı sâhibin şimdi

'İlm ü fazl u ma'ârif ü takvâ

Olsa ger 'ahdün ictihâda karîn

İhtilâf eylemez idi fukahâ

Bir su'âlüm var ey yegâne-i dehr

İdeyim hâk-i pâyüne inhâ

Zeydün 'abdini gasb idüp Hâlid

Nefsini kesse ücrete meselâ

Ücretiyle ol 'abd-i magsûbun

¹³ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266, 8a.

Yine bir ‘abd-i âhar itse şîrâ
Ba’dehu ol gulâmı Zeyd-i fakîr
İtse isbât eyleyüp da’vâ
Sâbit oldukda Zeyd alur mı ‘abdin
Bu su’âlümde şübhe yok ammâ
Yed-i Hâlidden ‘abd-i sâniyi de
Kâdir olur mı almaga şer’â
Sadr-ı fetvâda dâyimâ YâRab
Ola kilik-i benânı ‘ukde-güşâ
el-cevâb
Kesb-i ‘abdile alınan ‘abdi
Almaz Zeyd gerçi kim ammâ
Hâlîde tayyib olmayup ol ‘abd
İder anı tasadduk-ı fukarâ
Ketebehü’l-fakîr Muhammed Bahâî ‘ufiye ‘anhu
2. ¹⁴
fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün
Hâtemü’l-müctehidîn hazret-i Şeyhü’l-İslâm
Ki ser-â-pâ heme ‘ilm ü hüner ü fazl u kemâl
Mahber-i fazlı süveydâ-yı dil-i dâniyâ
Kilik-i fetvâ-rakamı ‘ukde-güşâ-yı işkâl
Mâlinun nısfını Hind itse vasiyyet Zeyde
Ba’dehu rihlet idüp göçse cihândan fi’l-hâl
Zevc-i metrûkî ‘Amır kalsa hemân bes vâris
Müşterek ola mı zevciyle ‘aceb beytü’l-mâl
Nısfı mûsâ-leh olan Zeyd ider mi ihrâz
Nısf-ı bâkî nic’ olur ‘Amra nedür hisse-i mâl
Nicedür emr-i şer’-i mes’ele (hem) müftiye
Nicedür kavlı-i esah yâ nicedür sıdk-ı makâl
el-cevâb
Nısfı mûsâ-leh olan Zeyd alur bî-minnet

¹⁴ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266, 8a.

Nısf-ı âhardadur ancak suhan-ı ehl-i kemâl
Nahlet-i Hindi ki zevc itmese aslâ tecvîz
Süls-i külli ol alur südsin alur beytü'l-mâl
Münderic zımn-ı meşâhîr-i kütübde bu kelâm
Mündemic simat-ı te'lîf-i selefde bu makâl
İtmemiş sûret-i tecvîze işâret birisi
Kılmamış nevk-i kalemle biri hall-i işkâl
Lîk üstâd-ı ecel Kâdî Zahîrüddînün
Vâlid-i mâcidi tahrîrin iderlerse su'âl
Dir ki tecvîz idicek zevc alur evvel rub'ın
Beyt-i mâla konulur fazla kalan rub'u'l-mâl
Ketebehü'l-fakîr Muhammed Bahâî 'ufiye 'anhu

3. ¹⁵

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Ey kalem-perdâz-ı hikmet-sâz-ı dîn
Vey zevât-ârâ-yı hükm-i Kirdigâr
Zeyd-i zimmî Hazret-i Peygambere
Bî-muhâbâ şetmin itse âşikâr
Ana vü hâmîsi Amr-ı müslime
Nice olur şer' ile encâm-ı kâr
el-cevâb
Zeyd hakkında vücûb-ı katldür
Bî-tevakkuf hükm-i şer'-i Kirdigâr
Tevbe eyleser eger Amr-ı habîs
Darb-ı mûci'dür ana encâm-ı kâr
Ketebehü'l-fakîr Muhammed Bahâî 'ufiye 'anhu

4. ¹⁶

mef'ûlü fâ'ilâtü mef'ûlü fâ'ilün

Ey müfti-i zamâne vü hallâl-ı müşkilât
Zât-ı şerîfün ekmel ü keşşâf-ı rûzigâr

¹⁵ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266, 9a.

¹⁶ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266, 9a.

Fevt oldı Hind zevcini hem vâlideynini
Hem bir kızını terk idüp ey mefhar-ı kibâr
Şer'-i şerîfle nice olur kısmeti bunun
Gâfil-durur bu mes'eleden kâdî-i diyâr
el-cevâb

Zevcine rub' u vâlideye süds olup nasîb
Nısf ile süds duhter ile mâdere deger
Nassâ egerçi on ikiye mahrec-i sihâm
Ammâ ki bi'z-zarûre on üçe 'avl ider
[On üçde üçü zevcine altısı kızına
Ümm ü ebe ikişer ider irsile karâr]¹⁷

Ketebehü'l-fakîr Muhammed Bahâî 'ufiye 'anhu

5. ¹⁸

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Müşkilâtı hall iden monla efendi hazreti
Hâlî olmasun cenâbundan Hudânun nusreti
Kapuna geldüm kitâbile cevâb-ı şâfiye
Sâ'il-i miskîne lutf it nakd-i 'ilm ü hikmeti
Zâviye vakf eylese ashâb-ı hayrâtun biri
Şeyh u sûfî eylesünler diyü anda sohbeti
Tekye şart-ı vâkıfa olsa muhâlif medrese
Nâmede olsa musarrah tekyenün vakfiyyeti
Hâkim anı yine tekye itmege kâdir midür
Yohsa şer'â yok mıdur hâkim olanun kudreti
el-cevâb

Mülk-i mahz olup sahîh olmuş ise vakfiyyeti
Hâkimün vardur anı ibkâya şer'an kudreti
Ketebehu Muhammed Bahâî

6. ¹⁹

¹⁷ Milli Kütüphane, 06 Hk 3882, Mecmûa-i eş'âr, vrk. 48a.

¹⁸ Milli Kütüphane, 06 Hk 3882, Mecmûa-i eş'âr, vrk. 48a.

¹⁹ Mecmûa-i Fetâvâ, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 1108, vrk.11a.

mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün

Eyâ sultân-ı iklîm-i fezâ'il

Veyâ müşkil-güşâ-yı cümle ahvâl

Eben 'an-ced eger arz-ı meşâ'ı

Tasarruf itse iki ah niçe sâl

Biri fevt olıcak sehm-i meşâ'ı

Sipâhî virmege kâdir mi fi'l-hâl

Nedür şer'an u kânûnen cevâbı

Buyur lutf eyleyüp ey kân-ı ifdâl

el-cevâb

Belî kâdirdür ammâ ol birâder

Dirüp el virdügin tahlîs eyler

Ketebehu Muhammed Bahâî

7. ²⁰

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Dinle ey müfti-i 'allâme-i kâmil-iz'ân

Bu iki mes'ele-i müşkilümüz eyle beyân

Bî-güneh bir kişiyi hâkimi itse ta'zîr

Ne ider ana 'aceb rûz-ı cezâda Yezdân

Yâ o madrûb olan telh-dil ü cân

Sögse ol dâribe haklaşmış olur mı ol ân

Yâ bir âdemde dahi mûcib-i ta'zîr var iken

Dögse te'dîben anı hâkim ü sâhib-fermân

Sonra cânı acısından o da şetm itse eger

Hâkim andan taleb-i hak ide mi yevm-i emân

Bu iki müşkilümüz hall idüben sultânüm

Olasın mazhar-ı eltâf-ı Rahîm ü Rahmân

el-cevâb

'Afv iderse o kişi Hazret-i Hak 'afv eyler

Eylemezse virür eline cezâsın Yezdân

Dâribün darbı ile şetm idenün şetmi eger

²⁰ Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7975, Mecmûa-i Fetâvâ, vrk. 91b.

Hem-terazû ise haklaşmış olur yevm-i emân
Hakemü'ş-şer'-i Velî her birini hâlince
Bî-şek ü şübhe ider mazhar-ı ta'zîr ü hevân
Mücrimün hâkime şetm itmesi ta'zîri için
Yeniden cürmidür ey sâhib-i 'akl u iz'ân
Hakkını itse taleb ana mu'âriz yokdur
Yohsa fi'l-cümle eger var ise sende 'irfân
Zâhirün hilye-i ahlâk ile eyle tezyân
Kerem eylerse olur nâ'il-i ecr ü Rahmân
İşbu mezkûr olan hükm-i tevâ'îdi hep
Pasinun cevher-i envâr ile eyle mel'ân
Tâ ki dergâh-ı Hudâvend-i 'azîmü'ş-şâna
Nûr-ı îmânile yüz sürmege ola imkân
Ketebehu'l-fakîr Muhammed Bahâî 'ufiye 'anh

Sonuç

Osmanlı'da her türlü yazışma ve anlatımda rağbet gören manzum anlatım hukuki alanda fetvâlara da yansımış ve manzum biçimde fetvâ vermek bir gelenek hâline gelmiştir. Bilinen ilk örnekleri 16.yüzyılın ilk yarısında görülen bu fetvâların genellikle şair şeyhülislâmlarca ve şair kimliği ile tanınan Kanuni döneminde ortaya konulmuş olması en dikkat çekici husustur. Bunda Ebussuud Efendi ile Kanuni arasında geçen manzum bir karınca fetvâsının da önemli yeri olduğu düşünülebilir. Bilinen ilk manzum fetvâlar 16.yüzyılın ilk yarısında Şeyhülislâm Sadi Çelebi ve Ebussuud Efendi'nin fetvâları arasında görülmektedir. Bu yüzyılın sonlarında Şeyhülislâm Bostanzâde Muhammed ve Hoca Sadeddin Efendiler de böyle fetvâlar vermeye rağbet gösterince bir gelenek oluşmuştur. Manzum fetvâ vermenin cazip hâle geldiği bu yüzyılda, bu alanda ayrıca bir de aile geleneğinin oluştuğu görülmektedir. Bu aile geleneği, Isfahan kökenli, *câmiurriyâseteyn* unvanlı Hoca Sadeddin Efendi ile oğul ve torunları tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı manzum fetvâ geleneği içinde böylesine güçlü ve birbirini bir gelenek hâlinde aynen takip eden bir başka aile göstermek pek mümkün değildir. Sadeddin Efendi ile oğul ve torunları mevcut manzum fetvâların yaklaşık yarısını ortaya koymuşlar, bunu da belli bir şekil ve üslup üzere yapmışlardır. Elimizde şu ana kadar tespit edilen toplam 40 civarında manzum fetvâ olup bunların 19'u Hocazâdeler tarafından verilmiştir. Ailenin atası Sadeddin Efendi 6, oğulları Muhammed Efendi 3, Muhammed Esad Efendi 1, torunları Ebu Said Muhammed Efendi 2, Muhammed Bahâî Efendi de 7 manzum fetvâ vermiştir. Ancak, devam etmekte olan araştırmamız neticesinde bu sayının, özellikle de Muhammed Bahâî Efendi, ailesinin atası Hoca Sadeddin Efendi ve onun en büyük oğlu Muhammed Efendi'nin manzum fetvâlarının sayısının daha da artacağını kuvvetle tahmin ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Ahmed Rifat, *Devhatü'l-meşâyah maa zeyl*, İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Osm_217.
- Aktepe, Münir (1995), "Esad Efendi, Hocazâde", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul.
- Atar, Fahrettin (1991), *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Atar, Fahrettin (1995), "Fetvâ", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Bayerische Staatsbibliothek, *Ein Sammelband Mecmûa*, Cod. Turc 266
- Daş, Abdurrahman (2004), "Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz, S.14.
- Eliaçık, Muhittin (2013), "Şeyhülislam Hoca Sadeddîn Efendi ve Manzum Fetvâları", ASOS JOURNAL, 1/1, Aralık.
- Eliaçık, Muhittin (2017), "Şeyhülislam Hocazâde Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları", Journal of History School, September.
- Eliaçık, Muhittin (2017), "Şeyhülislâm Hocazâde Muhammed Esad Efendi ve Manzum Fetvâları", IJLA, Volume 5/7 December.
- Eliaçık, Muhittin (2013), "Hocazâde Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendi ve Manzum Fetvâları", Journal of History School, December.
- Eliaçık, Muhittin (2012), "Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi'nin Manzum Fetvâları", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.31.
- Eliaçık, Muhittin (2016), "Şeyhülislam Muhammed Bahâî Efendi'nin Manzum Fetvâları-II", Journal of History School, September.
- İpşirli, M.- Uzun, M. (1991), "Bahâî Mehmed Efendi", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul.
- İpşirli, Mehmet (1994), Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.I, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Milli Tettebular Mecmuası* (MTM), Osmanlı Kanunnâmeleri, İstanbul, 1331.
- Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l-Meşâyah*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3681/2.
- Safâyî, *Tezkire*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2549.
- Tolasa, Harun (1979), *Şeyhülislâm Bahâyî Efendi Divânı'ndan Seçmeler*, Tercüman 1001 Eser, İstanbul.
- Turan, Şerâfettin (1998), "Hoca Sâdeddin Efendi", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.18, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ.H (1988), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.Hakki (1984), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara.
- Yakut, Esra (2003), "II. Meşrutiyet Döneminde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3/1.